

Elie Wiesel

Mijn liefde voor de Talmoed

Portretten en legenden van joodse wijsheid

UITGEVERIJ KOK – UTRECHT

Tweede druk, 2015

© 2005 Uitgeverij Kok – Utrecht

Eerder verschenen onder de titel *Talmoedisch eerbetoon. Portretten en legenden van leermeesters van Israël*; © 1994 Gooi en Sticht – Baarn

Oorspronkelijke titel: *Célébration talmudique*

© 1991 Elirion Associates, Inc.

Vertaling (vanuit de Franse tekst, Editions du Seuil): Piet Reesink

Omslagontwerp: Geert de Koning

Foto omslag: © codoh.com

ISBN 978 90 435 2483 4

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inleiding

Talmoed betekent studie. De studie van de Talmoed is de studie van de studie. Eén van de bijbelse geboden die ook voor de Talmoed gelden, luidt: 'Gij zult de Tora dag en nacht bestuderen'. Overal wordt benadrukt dat de studie een geneesmiddel is tegen het kwaad, zoals het gebed dient als bescherming tegen ongeluk. Door het gebed heeft men invloed op God, zodat hij invloed kan uitoefenen op de gebeurtenissen die ons van nabij raken, maar door de studie betreft men Hem bij allerlei discussies, waarin hij zich trouwens niet altijd van zijn beste kant laat zien.

Zo gaat het nu eenmaal, en zelfs God kan er niets aan doen: in discussies die gaan over de uitleg van de wet, weegt het woord van de wijze zwaarder dan het visioen van de profeet.

Als weergaloos meesterwerk van het joodse geheugen behandelt de Talmoed (tweeënhalf miljoen woorden) alle aspecten van alle menselijke activiteiten. Litteratuur en recht, geneeskunde en meetkunde, aardrijkskunde en astronomie, parabelen en aforismen, problemen van het individu tegenover de maatschappij, het gedrag tegenover de vreemdeling, de vraag naar de zin van het leven, uitleg van de wet en psychologische benadering, culturele en godsdienstige conflicten: 'Blader door dit boek', zegt een wijze, 'blader er goed door, want alles staat erin.'

Voor mij is de Talmoed nog iets anders: een onvergetelijk lied, het lied van mijn jeugd.

Ik denk terug aan een beeld uit die tijd: een oude privé-leermeester (Zeid de Melamed) bevindt zich met zijn leerlingen in een laag vertrek dat flauw verlicht wordt door een petroleumlamp. Hij zit aan een rechthoekige tafel. Wij volgen hem, over bergen en oceanen heen, tot in Babylonië en Galilea, en zelfs tot in Jeruzalem; en daar maken we stormachtige discussies mee tussen de leerlingen van de toernige Sjammai en die van de zachtaardige Hillel. We zijn getuige van dramatische botsingen tussen de strenge Rabbi Eliëzer en de verzoenende Rabbi Jehosjoe'a. We staan rondom Rabbi Akiva terwijl hij gefolterd wordt: allemaal indrukwekkende en kleurrijke persoonlijkheden. Wat ze gemeen hebben, is dat ze allen gedreven en toegewijde leermeesters zijn, trouw aan de traditie.

Met mijn klasgenoten bestudeerden we al neuriënd de verbodsbepalingen voor de sjabbat. Zo is het verboden een kaars aan te steken. Dit is immers werken, en de sjabbat is er om te rusten. Men mag de kaars ook niet uitblazen. Maar... (gelukkig is er altijd dat prachtige 'maar...' in de Talmoed-teksten) als ik een kaars uitmaak omdat ik de vijand vrees, of misdadigers? Of als ik waak bij een zieke die niet kan inslapen? Dan geldt het verbod niet. Om het leven te redden is alles geoorloofd.

Ik hoor nog de stem van de oude Melamed, ik zie hem voor me, ik zie zijn vinger stoppen op die vergeelde bladzijde, ik hoor zijn zangerige stem: 'Opgelet, kinderen, geloof niet wat die onwetende lasteraars vertellen, de Tora is er niet om het leven van de jood nog ondraaglijker te maken.'

Wat geldt voor de Tora, is nog meer van toepassing op de Talmoed. Deze, geschreven in het Aramees (de omgangstaal in die tijd rondom de Middellandse Zee), is een commentaar op de Tora, en bevat onuitputtelijke schatten. Als men wil begrijpen waarom de jood zo aan de Talmoed gehecht is, zou men het ontroerende gedicht moeten lezen dat Rabbi Jechiel uit Parijs schreef, toen hij de Tractaten van de Talmoed zag opgaan in de vlammen, op bevel van de goede koning Lodewijk IX (ik begrijp nog steeds niet waarom men deze man Lodewijk 'de heilige' blijft noemen).

Als de verbanning zwaar drukt, te zwaar, vindt de jood troost en hoop in de Talmoed. Buiten, op het marktplein, waren de opgehitschte moordenaars bezig hun dolken te slijpen, dronken als ze waren van joods bloed, maar op enige schreden daarvandaan, waren leermeesters en leerlingen bezig in kleine, vochtige leerhuizen met pogingen om een moeilijke passage te doorgronden of een ingewikkeld probleem op te lossen, bijvoorbeeld welke gewaden de hogepriester moeten bekleden op Grote Verzoendag. Door zo aan een zonnig verleden te denken kon men gemakkelijker de naderende duisternis ondergaan. Dit soort studie hielp om van de tijd een uitdaging te maken. Door boven het heden uit te stijgen leefde men buiten de tijd, daar waar woorden en tekenen een draagkracht hebben die ze te boven gaat. Een simpel voorval is niet simpel meer in de Talmoed. Een ruzie tussen kooplui en huisvrouwen krijgt er een sacrale dimensie. Zo eenvoudig ligt het: het alledaagse wordt opgetild. Zo werkt de Talmoed: niets is banaal of onbenullig; zelfs het

geringste en minderwaardigste wordt verheven.

Als van de Tora gezegd kan worden dat zij geen begin heeft, moet men van de Talmoed zeggen dat hij geen einde heeft. Rav Asji en Ravina hebben wel de redactie van de Talmoed beëindigd, maar ze hebben hem niet afgesloten. Zo kunnen wij door de eeuwen heen hun werk voortzetten. De rijkdom van de Talmoed-literatuur werd in het verleden met duizenden boekdelen uitgebreid en dat gebeurt nu nog. Geen week gaat voorbij of er is wel ergens een leermeester die er zijn bijdrage aan levert in de vorm van een boek.

Het talmoedisch spreken gebeurt in de tegenwoordige tijd – Rabbi Akiva *zegt*, Rabbi Jisjmael *antwoordt* –: het is een blijvende uitnodiging om mee te doen. Wij worden bijna op persoonlijke titel aangesproken; we horen erbij. Het is ook tot ons, dat allen het woord richten, en aan ons, dat allen beloven dat zij in ons zullen voortleven.

Talmoed betekent ‘uitwisseling’ en (enige uitzonderingen daargelaten) ‘wederzijds respect’; dat wil zeggen: eerbied voor de ander: de meningen van de verliezende minderheid worden er evenzeer vastgelegd als die van de winnaar.

Talmoed betekent ook ‘dialogoog met de levenden en degenen die geleefd hebben’. Ze zijn allen onze gesprekspartners, onze metgezellen en gidsen. Ze dringen binnen in onze leefwereld zoals ze dat gedaan hebben bij hun tijdgenoten.

Alles interesseert hen, niets laat hen onverschillig.

In elke passage van de Talmoed ontdekken we een nieuw geheim, een nieuw raadsel; in tegenstelling tot andere beroemde religieuze teksten moedigt hij de lezer aan steeds verder te vragen en te zoeken. We zullen proberen deze wijzen te begrijpen door uit te gaan van een of ander voorval uit hun leven, dat wij – zo leek het – op het eerste gezicht niet konden uitleggen: waarom werd Bar Kochba door Rabbi Akiva als de messias beschouwd? Waarom vluchtte Rabbi Meïr uit Palestina? Hoe kwam de zoon van Avoeja ertoe zijn geloof af te zweren?

De Talmoed staat vol portretten van meesters en leerlingen, zieners en dromers, commentatoren en halachisten, die te kampen kregen met crises en conflicten, met bedreigingen en vervolgingen waartoe de vele vijanden van het joodse volk opdracht gaven. Hun werk – de Talmoed – is uniek. Het doet zowel een beroep op het hart als op de rede. Het opent onzichtbare deuren voor oude schatten en zeer

actuele problemen. Filosofie, rechten, astronomie, gastronomie, wiskunde, aardrijkskunde, literatuur en architectuur: alle kennis van buiten de Talmoeed vindt er zijn neerslag.

Degenen die de joden haatten, konden de Talmoeed slechts verachten. In zekere zin leek hij onze vijanden een geheimzinnig schild, dat ons volk beschermde. Vijandige koningen hebben geprobeerd hem in diskrediet te brengen of hem te vernietigen.

Ze huurden specialisten in om de teksten te weerleggen, ze dwongen de rabbi's twistgesprekken te voeren met afvalligen, ze publiceerden decreten die hem in de ban deden of die eisten dat hij in het openbaar zou worden verbrand. Maar de Talmoeed overleefde het. Dankzij het joodse volk. Ongetwijfeld zou het joodse volk zonder de Talmoeed het grootste gedeelte van zijn wortels hebben verloren toen het werd verstrooid. Eeuwenlang zijn studenten eraan gehecht geweest. Daaraan hebben wij te danken dat wij zo vaak kunnen weerstaan aan de verlokkingen van de gemakzucht en de verleiding van de wanhoop.

De Talmoeed vereist studie, en naast studie respect voor bepaalde waarden. Tegelijkertijd moeten diezelfde waarden constant ter discussie worden gesteld. Dat komt omdat hij gebaseerd is op de dialoog: de dialoog met het heden, de dialoog met het verleden... Zo kunnen we op de dag van vandaag nog debatteren over de Rambam¹, discussiëren met Ibn Ezra, instemmen met Jitschak Avarbanel. Ook is de Talmoeed eerbetoon aan het woord in al zijn verschillende vormen, van hyperbool tot de bondigste stijlfiguur. Nu eens vraagt één zin van de Talmoeed om tien andere zinnen, dan weer volstaan enkele regels voor een heel verhaal. Een voorbeeld? Er was eens een vrouw die een ernstig probleem aan Rabbi Eliëzer wilde voorleggen; hij weigerde haar te helpen. Toen ging ze naar Rabbi Jehosjoe'a, die haar beter ontving. Wat was haar probleem? 'Kijk', zei ze: '*B'ni hakatan mivni hagadol*, mijn jongste zoon heeft als vader mijn oudste zoon.' Zou Dostojevski niet zeshonderd bladzijden hebben kunnen schrijven over deze vrouw die incest had gepleegd, en die, door wroeging geplaagd, haar kwaad wilde belijden?

Ik zie een grote schoonheid in wat ik 'de talmoeedische stijl of be-

¹ Ramban: dit is een acroniem voor Rabbi Mosje ben Maimon (noot van de vertaler).

nadering' noem. Deze bestaat uit fingevoeligheid en nauwkeurigheid, als het erom gaat de geheimen van onze wijzen bekend te maken, uit een hartstochtelijke belangstelling voor mens en natuur, uit een weigering om neutraal of onverschillig te zijn; of hij nu voor of tegen is, de Talmoed bekent altijd kleur. Zo worden we al stude- rend met hart en ziel betrokken bij die wereld waarin onze voorou- ders leefden en werkten, bij dat tijdperk waarin zij, heel dikwijls midden op de puinhopen of vanuit die puinhopen, de joodse leef- wijze en de joodse ijver vorm hebben gegeven. De Talmoed is voor mij het symbool van de overwinning van een volk op een veelheid aan vijanden, op de beukende golven van vooruitgang en van het modernisme die elkaar zijn opgevolgd. Maar hij is vooral een over- winning op de onverdraagzaamheid. Men zou bijna kunnen zeggen dat de studie van de Talmoed gelijk staat met het tegenovergestelde van uitsluiting, dus insluiting.

De Talmoed van Babylon en de Talmoed van Jeruzalem, Halacha en Aggada, Tanna'iem en Amora'iem: laat u niet ontmoedigen door deze termen. Ze verwijzen naar de verscheidenheid van het talmoe- disch oeuvre. De Misjna (*herhaling* van de besluiten en opinies van de leermeesters) is er de basis voor; de Gemara (*onderwijs* door com- mentatoren waarin uitvoeriger op allerlei zaken wordt ingegaan) is er een uitwerking en uitbouw van. Op het eerste gezicht raak je mis- schien het spoor bijster. Al die verhalen, al die problemen, al die botsingen tussen ideeën, al die citaten, al die argumenten en tegen- argumenten: je zou bijna de weg kwijtraken in deze verwarring. Dat kan gebeuren. De verwarring is slechts oppervlakkig. In feite is de Talmoed een gebouw met een strakke structuur. Alles zit op zijn plaats. De verbindingen ga je vanzelf ontdekken. De logica die dit alles onderbouwt, is onweerlegbaar.

Rabbi Jehoeda HaNasi (de titel betekent: voorzitter, patriarch of prins) nam de moedige beslissing de mondelinge overlevering – die dus per definitie aan veranderingen onderhevig is – om te zetten in *documenten*, die zouden worden toevertrouwd aan de verantwoorde- lijkheid van *archivarissen*, beroemd vanwege hun vermogen alles te onthouden en weer te reciteren.

Dit werk van verzamelen en redigeren heeft drie eeuwen geduurd, de eerste drie eeuwen van onze jaartelling. Noem het een wonder, halsstarrigheid of beide: ondanks storingen, onlusten en tragedies

die de natie in die tijd teisterden en soms tot wanhoop brachten, werd deze onderneming nooit onderbroken.

Hetzelfde kan gezegd worden van de studie in het algemeen. Niet-tegenstaande politieke en sociale omwentelingen die alom plaatsvonden, blijven de joodse scholen bloeien en zich ontplooiën, eerst in Palestina, daarna in Babylon evenals elders in de diaspora.

Toen de wijzen uit Jeruzalem op bezoek waren in Alexandrië, ontmoetten ze er geleerde leermeesters met een flinke hoeveelheid intellectuele agressie. In Rome vonden zij joodse kinderen die door hun spel lieten zien dat zij de wet niet vergeten waren.

Wilt u nog een andere definitie van de Talmoed? Het beste geneesmiddel tegen vergetelheid.

We gaan deze inleiding afsluiten. Het was niet mijn bedoeling een handboek of wetenschappelijk werk te schrijven. Vandaar, dat er geen verwijzingen zijn, en geen bronnen worden aangegeven. Daarom heb ik ook een zekere vrijheid genomen bij het weergeven van de dialogen. Hier spreekt de verteller en niet de onderzoeker.

Mijn voornaamste doel was gewoon over mijn liefde voor de Talmoed te vertellen en over mijn hartstocht voor zijn leer via zijn legendarische figuren. Zoals voor *Bijbels eerbetoon* en *Vuur in de duisternis* is elk hoofdstuk gebaseerd op een lezing, gehouden sinds het begin van de zestiger jaren, hetzij in het joods cultureel centrum YMHA te New York en op de universiteit van Boston, hetzij aan de Sorbonne en het Rasji²-centrum te Parijs.

Mijn ambitie? Luisteren of laten luisteren naar een joods kind dat zijn herinneringen ophaalt en nostalgische liefdesverhalen vertelt met Jeruzalem als centrum en levensbron.

Ook al woont de verteller niet in Jeruzalem, dankzij de ijver die de Talmoed in hem opwekt, woont Jeruzalem in hem.

2 Rasji: acroniem voor Rabbi Sjlomo Jitschaki (noot van de vertaler).

De scholen van Sjammai en Hillel of de dialoog van de vriendschap

Amar Rabbi Abba amar Sjemo'eel

Hier volgt wat Rabbi Amar zei in naam van Sjemo'eel. Drie jaar lang hadden de leerlingen van Sjammai elkaar in de haren gezeten vanwege de uitleg van sommige wetten. De ene partij beweerde: 'Onze opvatting is de juiste.' 'Nee, alleen de onze is correct', was het antwoord van de anderen. Uiteindelijk kwam er een stem uit de hemel: '*Elè we'elè divree Elohiem chajiem*, jullie hebben allen gelijk; jullie geven allebei Gods levende woord door.' Toch kwamen uiteindelijk de leerlingen van Hillel met hun interpretatie als overwinnaars uit de strijd.

Deze legende verbaast ons: hoe kunnen twee verbeteren en hardnekkige tegenstanders volgens de wetten van de logica hetzelfde zeggen, hoe kunnen zij een en dezelfde waarheid poneren? Hoe kan de hemelse rechter tegelijkertijd voor twee tegengestelde kampen kiezen? De ideologische kloof tussen de school van Hillel en die van Sjammai is reusachtig: de ene of de andere kan gelijk hebben, niet beide. De waarheid is toch immers één en ondeelbaar? Als iets waar is, is het tegenovergestelde dus niet waar. Maar hoe moeten we dan het hemelse standpunt begrijpen?

Verder kunnen we ons afvragen hoe het komt dat, waar twee stellingen even waar zijn, toch de stelling van Hillels school het wint van die van zijn rivaal in de ogen van de hemel? Waarom worden Hillels leerlingen op zo'n kwetsende manier voorgetrokken? Waarom zouden zij het laatste woord moeten hebben? Met deze vraag en het antwoord erop zitten we midden in het hart van deze legende. De wet staat aan hun kant omdat ze verdraagzamer zijn, bescheidener en sociaal voelender: ze zullen nooit nalaten het argument van hun tegenstander te citeren, voordat ze hun eigen argument uit de doeken doen. Dit compliment mogen ze dan terecht hebben verdiend, maar hiermee verdwijnt nog niet de fundamentele probleemstelling: met welk recht bemoeit de hemel zich met dit debat? Hebben wij niet sinds Mozes gehoord dat de Tora, eenmaal door God gegeven, Hem niet meer toebehoort? Slechts de mensen hebben het

recht de Tora uit te leggen, de hemel heeft hier niets mee te maken. Ook al kent de wet een goddelijke oorsprong en inspiratie, hij kan alleen bestudeerd, onderzocht, verrijkt en toegepast worden in menselijke bewoordingen. Waar bemoeit de hemel zich dus mee? Dringt de Schrift er niet op aan dat de Tora juist niet in de hemel verblijft?

Het bovennatuurlijke en alles wat met occulte verschijnselen te maken heeft, zijn misschien wel in de wereld in te passen, niet in de Tora. De mens zelf behoort deze te begrijpen, te ontcijferen en door te geven met al zijn voorschriften. Het staat God niet meer vrij hierover zijn wil op te leggen.

Natuurlijk moest een van de twee scholen als winnaar uit het debat komen: de discussie had al lang genoeg geduurd. Waarom moest het de school van Hillel zijn; met andere woorden: waarom vanwege die motieven? Gaat de wet dan alleen over goede manieren, hoffelijkheid en beleefdheid? Kan Sjammai niet onverdraagzaam of zelfs fanatiek zijn, en toch gelijk hebben? En kan Hillel niet aardig zijn en vol begrip, en toch ongelijk hebben?

De tekst zelf suggereert dat het probleem niet zo eenvoudig is als het eruit ziet. Hij zegt namelijk uitdrukkelijk dat de stem uit de hemel drie jaar gewacht heeft alvorens de knoop door te hakken. Dat is een behoorlijke tijd. Waarom heeft die stem niet eerder geklonken, al was het maar om de wijzen van de twee partijen de kans te geven zich met andere zaken te bemoeien en tot de orde van de dag over te gaan? In plaats van dat ze hun tijd verloren en hun energie verspilden, had de hemel zijn mening na een dag of na een week kunnen geven. Langer was niet nodig geweest; anders zouden de sprekers zich toch herhalen. Het hemels geduld lijkt ons wat overdreven.

Er komt nog meer bij. Deze passage uit de Talmoed vindt zijn ontknoping in een andere legende, al even ongewoon als de vorige. Het betreft een ander debat, dat bijna even lang en uitputtend was als het eerste.

Tanoë rabbanan: hier volgt wat onze wijzen ons hebben geleerd. Tweeënhalf jaar discussieerden de leerlingen van Sjammai meedogenloos met die van Hillel. De eersten zeiden: 'Het ware beter geweest voor de mens als hij niet was geboren.' Hun tegenstanders hielden het tegenovergestelde vol: het leven is een zegen

voor degene die leeft. Uiteindelijk werd na dertig maanden debatteren besloten te stemmen. En ditmaal won de school van Sjammai het: die behaalde de meerderheid. De uitslag was dus: het ware beter geweest voor de mens als hij niet was geboren; maar aangezien hij nu eenmaal wel geboren is, moet hij een gewetensonderzoek verrichten, zich vragen stellen over de betekenis van zijn handelingen, en in zichzelf de weg zoeken die hij moet gaan. Met andere woorden: aangezien het leven me wordt opgelegd, kan ik er maar beter zin aan geven.

Het is een trieste en deprimerende legende, die de beroemde joodse humorist Sjolem Aleichem deed lachen: Natuurlijk, zo luidde zijn commentaar, het is beter niet geboren te worden, maar wie krijgt die kans? Misschien een op de miljoen.

Laten we ernstig blijven: de tweede legende is voor ons even ongevoelzaam als de eerste. Hadden al deze meesters, denkers, wetgevende rabbijnen in zulke woelige tijden als die van de Romeinse bezetting van Palestina niets beters te doen dan te mediteren over de vraag of de mens, die tegen zijn wil geboren is, liever niet in deze wereld gekomen was?

En wat nog vreemder lijkt: waarom besloten ze al na tweeënhalf jaar te stemmen? Vanwaar dit plotselinge ongeduld?

Waarom debatteerden ze niet zes maanden langer, zoals in de eerste legende, om zo een hemelse ingreep uit te lokken?

We moeten toegeven dat we hiermee geen raad weten: als het over de Halacha gaat, de wet en zijn uitleg, lijkt stemmen eerder nodig dan bij een theoretische discussie of bij een metafysische vraagstelling. Een democratische keuze bij het eerste debat en een goddelijke beslissing in het tweede zouden begrijpelijker geweest zijn. Hoe moeten we dit gebrek aan logica in deze legenden uitleggen? Ook al lijken ze op gedichten en droomgezichten, toch zijn ze een wezenlijk en onafscheidelijk deel van de Talmoed, waarin alles onderworpen is aan een strikte en strenge redenering, waarin geen enkel woord teveel is en waarin elk voorval past in een breder perspectief. Trouwens, wat voor zin heeft het te stemmen? We weten best dat het leven niet altijd over rozen gaat en ons niet constant in verrukking brengt, dat het eisen en verplichtingen kent. Om vanaf een verheven kathedraal van een illustere academie te verklaren dat het leven absurd is en nergens toe dient, is dit niet een grens overschrijden die tegen de joodse traditie ingaat? Kent deze traditie heiliger zaken

of waarden dan het leven? 'Je zult kiezen voor het leven', gebiedt ons de Schrift.

Heel het joodse leren is gericht op het leven. Alles wat het leven bevestigt, is zuiver; alles wat het ontkent, is dat niet. Een zuigeling van een dag is meer waard dan koning David in zijn graf. Hoe moeten we deze vlag van pessimisme begrijpen bij de illustere leerlingen van onze grote talmoedische meesters? Na het stemmen raden ze ons aan *in onze handelingen op zoek te gaan*. Betekent het dat we onszelf ter discussie moeten stellen? Permanent? Moet de mens dan heel zijn leven het gevoel hebben dat zijn leven mislukt is? Hoe valt dan dit tragisch gevoel over het leven te rijmen met de joodse ethiek, die de mens beschouwt als de parel van de schepping?

Sjammai en Hillel, beiden stichters van een school, hebben door hun krachtige persoonlijkheid en hun spreekwoordelijke welsprekendheid hun stempel gedrukt op het gigantische literaire, historische en juridische oeuvre dat de Talmoed vormt. Toen de wijzen na de verwoesting van de tempel van Jeruzalem te Javne bijeenkwamen onder leiding van Rabbi Jochanan ben Zakkai, zeiden ze: 'Er zal een dag komen dat de mensen de woorden van de Tora zullen zoeken zonder ze te vinden, dat ze de woorden van de griffiers zullen zoeken zonder ze te vinden. Daarom moeten we beginnen met de lessen op te schrijven die Sjammai en Hillel hebben doorgegeven.' Met hen is er geen vergissing mogelijk. We luisteren naar de een of andere discussie van hen en zullen hen als betoverd volgen tot aan de levende bronnen van het joodse gedachtegoed.

Zonder hen zou de Talmoed niet zijn wat hij is: een permanente confrontatie van ideeën en beginsels, een diepgaande ontmoeting van strengheid en mededogen, een eerbetoon aan welsprekendheid en geheugen. Nog sterker, zonder hen zou de Talmoed helemaal niet bestaan.

Hillel en Sjammai: een voorbeeld van pluralisme, een bewijs van verscheidenheid. Steeds weer opnieuw beginnen. Eeuw op eeuw hield men in de leerhuizen van de eerste, en vreesde men de tweede. Men haalde zich voor de geest wat hun uitdrukkingen en reacties waren, telkens wanneer ze elkaar ontmoetten om te discussiëren. Het was gemakkelijk van Hillel te houden en Sjammai te vrezen. Te gemakkelijk, maar dat begreep ik pas later.

Hillel en Sjammai: pijlers en vuurtorens van de mondelinge traditie, geestelijke leidslieden, gidsen en wijzen, vertolkers in het heden

van het eeuwige woord, leiders van het Sanhedrin, de laatste geestelijke meesters van de Grote raad. Onafscheidelijk als ze waren, kan men zich afvragen of de één zou hebben kunnen bestaan zonder de ander.

Ze komen ons zo vertrouwd voor met hun ideeën, hun gevoeligheden, hun denkstijl en hun morele en filosofische standpunten op zoveel verschillende terreinen dat we de indruk hebben dat we hen zelf als persoon en individu kennen. Dat is een verkeerde indruk: we kennen hen bijna niet, we kennen hen slecht. Hun levensverhaal blijft wazig en onaf. Alles wat men van hen weet, heeft betrekking op hun verschillen in temperament, karakter en gedrag; in alles zijn ze elkaars tegengestelden. We hoeven slechts te horen hoe de één handelt in een bepaalde situatie om hieruit de reactie van de ander af te leiden.

Als de één 'ja' mompelt, kan men zweren dat de ander 'nee' zal schreeuwen. Ze zijn het nooit – of bijna nooit – met elkaar eens: alle verhalen over hen bevestigen dit. De Talmoed vertelt ons weinig, bijna niets, over hun privé-leven. We weten niet eens of ze groot of klein waren, sterk of zwak, treurig of vrolijk. We weten niet wat ze deden, waarnaar hun belangstelling uitging buiten de academische zittingen om. Wat van hen is bewaard, is slechts wat ze in het openbaar zeiden of deden, en dat dit nooit hetzelfde was.

Van de twee komt Hillel het beste uit de verf. De Talmoed heeft talrijke legenden over hem bewaard. Maar één aspect van zijn persoon blijft onderbelicht: hij behoort tot de stam van David, tenminste van zijn moeders kant; van zijn vaders kant zou hij tot de stam van Benjamin behoren, maar we kennen zelfs niet de naam van zijn vader. Daarentegen had hij een broer Sjebna die, zo wordt gezegd, erg rijk was. Hij was een geslaagd handelsman, en stelde Hillel voor alles met hem te delen in het aardse leven, op voorwaarde dat Hillel hetzelfde zou doen in het hiernamaals. Maar deze was een slechte handelaar: hij weigerde en bleef arm.

En rusteloos.

Hij wordt in Babylonië, honderd jaar voor de vernietiging van de tempel, geboren. Hij verlaat dit land om in Jeruzalem te gaan studeren; hij blijft er niet. Hij keert terug naar Babylonië; ook daar blijft hij niet. Hij vertrekt opnieuw naar Jeruzalem, deze keer voorgoed. Veertig jaar lang is hij voorzitter van het Sanhedrin. Net als Mozes

bereikt hij de leeftijd van honderdtwintig jaar.

Zijn eerste verblijf in Jeruzalem komt voort uit zijn verlangen sommige wetten te verduidelijken; hij neemt de gelegenheid waar om de lessen te volgen van de beroemde geleerden Sjemaja en Avtalion, van wie hij een trouwe leerling wordt. Als afstammeling van bekeerlingen hebben ze op hem een sterke invloed. Als hij later blijkt geeft van een bijzondere gave om bekeerlingen aan te trekken – door wie hij zelf trouwens op zijn beurt wordt aangetrokken en geboeid –, en hij hen vol respect en begrip benadert, is dit misschien te danken aan de warme erkentelijkheid die hij koestert voor zijn meesters.

De traditie benadrukt echter sterk de moeilijkheden die hij ondervindt om toegelaten te worden tot hun lessen. Ook toen al was studeren duur... en er waren geen studiebeurzen.

Om binnen te dringen in het afgeschermd leerhuis moest Hillel de bewaker omkopen; elke dag overhandigde hij hem het magere loon dat hij als houthakker verdiende.

Op zekere dag, midden in de winter – het was vrijdag – was er geen werk voor hem, en dus geen geld. De bewaker weigerde hem op krediet binnen te laten. Hillel probeerde hem om te praten, hem te overtuigen van zijn goede trouw – tevergeefs. Door wanhoop gedreven, klom hij op het dak – wat erop zou kunnen wijzen dat hij sportief was – en luisterde, al liggend naast het dakraam, met aandacht naar wat leraren en leerlingen elkaar beneden vertelden. De les moet wel boeiend zijn geweest, want Hillel voelde de kou niet. Ook niet de beginnende sneeuwval die hem geleidelijk bedekte. Onze indringer was al ingesneeuwd en voelde nog steeds niets. Zozeer concentreerde hij zich om elk argument en tegenargument van beneden te kunnen begrijpen.

Plotseling wendde Sjemaja zich naar zijn collega en vriend met de opmerking: ‘Broeder Avtalion, waarom wordt het zo donker in de kamer?’ Ze keken omhoog naar het dakraam, en ontwaarden een menselijk hoofd. Op hun bevel klommen de studenten op het dak om Hillel naar beneden te halen. Het werd tijd; hij was bijna van kou omgekomen. Al zijn ledematen waren verkleumd, bevroren. Alleen zijn geest leefde nog. Hij werd gewassen, gemasseerd en naast de kachel gelegd. De meesters konden slechts uitroepen: wie zo’n intense dorst naar studie kent, verdient het dat de heilige sjabbat wordt geschonden om hem te redden. Eigenlijk verdient ieder levend mens dit; elk wezen wordt als belangrijker beschouwd dan

de rustwetten van de sjabbat; we moeten alle beperkingen vergeten om te voorkomen dat hij sterft. Het voorbeeld van Hillel – zo duidelijk geformuleerd – heeft misschien een juridisch precedent geschapen.

Trouwens deze hartstochtelijke leerling van de Tora zou mettertijd opklimmen, en op zijn beurt meester worden. Later zal men van hem zeggen: 'Toen het volk van Israël de Tora vergat, kwam Ezra de secretaris uit Babylonië om het eraan te herinneren; en toen het volk voor de tweede keer de Tora vergat, kwam Hillel uit Babylonië om de Tora aan de vergetelheid te ontrukken.'

Er wordt van hem gezegd dat hij tachtig leerlingen had: dertig van hen waren waardig evenals Mozes Gods verlichte aanwezigheid, de *sjechina*, te ontvangen; dertig konden naar het voorbeeld van Jozua de zon bevelen stil te staan; slechts twintig van hen waren middelmatig. De allergrootste was Jonatan ben Oezi'eel, de beroemde vertaler van de Schrift (hij stamde af van een bekeerling). De minst briljante was Jochanan ben Zakkai, die de school van Javne zou stichten.

De kwaliteit van leerlingen is de meetlat voor de grootheid en de invloed van hun meester. De traditie wendt alle middelen aan om hem eigenschappen toe te schrijven die hem onderscheiden van zijn tijdgenoten. Hillel, geleerd, wijs, toegewijd, begiftigd met speciale krachten, beheerste alle wetenschappen en begreep alle talen: die van bergen en heuvels, van vogels en wind, van wolken, van vrouwen en zelfs van demonen. Hij was altijd voor eenieder beschikbaar, open en gastvrij. Een onberispelijke docent, een voorbeeldige vriend, een trouwe dienaar van God en mens. En hij was een onberispelijke echtgenoot: zijn vrouw deelde zijn zorgen en zijn principes. Evenals hij, gaf zij overvloedig aan de armen. Ze hadden samen een zoon Sjimon, van wie we niet weten wat hij geworden is. We weten daarentegen dat het voorzitterschap van het Sanhedrin vierhonderd jaar lang in handen van zijn nakomelingen is gebleven. Zelf nam hij – lang na de dood van Sjemaja en Avtalion – deze functie op zich. Deze laatsten hadden de zonen van Batyra als opvolgers. Op dat ogenblik keerde Hillel terug naar Babylonië. Waarom? Het blijft een mysterie. Wat trok hem daarheen? Niet zijn familie, want die leefde met hem in Judea. Voelde hij zich afgewezen? Of wilde hij in den vreemde een carrière beginnen? Deze man, vervuld van waarachtige nederigheid, stond ver boven dit soort aspiraties.